

En relation av pfalzgreven Karl Gustav om slaget vid Breitenfeld 1642.

Efter många och långvariga förhandlingar med den svenska förmyndarregeringen erhöll pfalzgreven Karl Gustav äntligen på sommaren 1642 tillstånd att som frivillig — »aventurier» på tidens språk — begiva sig ut till den svenska armén i Tyskland¹. Det öppet uttalade huvudsyftet med denna resa var, att den tjuugoårige pfalzgreven nu, sedan hans egentliga studier voro avslutade, skulle lära sig krigaryrket, åt vilket hela hans håg enligt hans egen försäkran stod, för att därigenom göra sig skicklig att tjäna den svenska kronan. I Karl Gustavs brev till fadern Johan Kasimir — nästan undantagslöst helt egenhändiga och numera förvarade i Stegeborgssamlingen i Riksarkivet — framträder emellertid ytterligare ett motiv, som det visserligen ej var lämpligt att alltför starkt betona, men som säkerligen har varit av mycket stor betydelse: en önskan, att den unge pfalzgreven skulle göra sig känd och populär i armén och bland dess officerare. Vid denna tid hyste ju Karl Gustav den säkra och välgrundade förhoppningen, att Kristina, när hon väl kommit till myndig ålder, skulle uppfylla sin barndoms löften till kusinen och taga honom till sin gemål². Han var emellertid också fullt medveten om, att en betydande del av den svenska aristokratien — i främsta rummet den mäktige rikskanslern Axel Oxenstierna — var en bestämd motståndare till alla försök från den pfalzgrevliga familjens sida att nå något större inflytande

¹ H. Rosengren, Karl X Gustaf före tronbestigningen. Uppsala 1913.

² Rosengren, s. 191—192; C. Weibull, Drottning Christina, Sthlm 1931,

i Sverige. Visserligen hade Johan Kasimir och hans familj även vänner ända upp i rådet och regeringen — några, såsom riksamiralen Gyllenhielm, Karl Gustavs morbror, ansågo pfalzgrevinnan Katarinas söner utan vidare vara arvsberättigade till den svenska kronan — men rikskanslerens inflytande i hemlandet var dock allt för stort, för att man skulle kunna bygga någonting därpå. Lyckades emellertid Karl Gustav vinna arméns tillgivenhet, skulle han därigenom få ett synnerligen värdefullt stöd, vartill även Axel Oxenstierna kunde nödgas taga hänsyn. Det förefaller ej osannolikt, att Kristina delat denna uppfattning, i varje fall var det hon, som beträffande Karl Gustavs utresa till armén gjorde slag i saken. För den unga drottningens vilja måste såväl rådets motstånd som Johan Kasimirs farhågor för de dryga kostnaderna vika ¹.

Redan omkring den 1 augusti 1642 landsteg Karl Gustav i Tyskland, men det dröjde hela två månader, innan han framkom till armén. De vidriga vindar, som fördröjde ankomsten av hans utrustning, spelade härvid en viss roll, men detta var knappast avgörande. Enligt Karl Gustavs egen, säkerligen fullt riktiga uppfattning, sökte den svenska kronans legat i Tyskland, Johan Oxenstierna, ehuru under de hövligaste former och under sken av den mest rörande omsorg om hans personliga säkerhet, på allt sätt fördröja hans resa. I de brev till fadern, för vilkas befordran han hade att tillgå säkra budbärare, ger också Karl Gustav starka uttryck åt sin misstro mot Johan Oxenstierna och framställer förhållandet mellan denne och den nyss ur fångenskapen utväxlade fältmarskalken Gustav Horn å ena och Torstenson å andra sidan såsom mycket spänt. Allt vad Torstenson befallde, kontramanderades av Johan Oxenstierna och vice versa, påstår han. Johan Oxenstierna och Horn hade också

¹ Rosengren, s. 137. R. har ej alls berört frågan, om några politiska motiv spelat med in. C. Weibull däremot har med skärpa framhävt de starka inrikespolitiska skäl, som förelågo för Karl Gustavs utnämning till generalissimus 1648. Med händelserna 1642 har han ej sysselsatt sig, men den senare utvecklingen talar ju starkt för riktigheten av det här framställda antagandet.

försökt få Karl Gustav på sin sida mot Torstenson, men han hade iakttagit en försiktig återhållsamhet¹.

För denna påstådda motsättning mellan Johan Oxenstierna och Torstenson är det av helt naturliga skäl svårt att få belägg på annat håll. I den officiella skriftväxlingen framträder sådant naturligt nog ej. De meningsbrytningar, som däri understundom spåras, äro som vanligt mildrade genom de för tidens brevstil utmärkande, sällan bortglömda hövlighetsfraserna. Man har dock knappast skäl att betvivla riktigheten av Karl Gustavs uppgifter. Axel Oxenstierna hade visserligen själv ivrigt yrkat på, att Torstenson skulle övertaga befälet i Tyskland. Men detta hade skett, innan Horn frigavs, och läget var sannerligen ej sådant, att man till en oviss framtid kunde uppskjuta utseendet av en ny överbefälhavare, tvärtom krävde förhållandena inom armén, att en sådan snarast möjligt utsågs och infann sig². Nu hade emellertid Horn, som ansågs som en framstående general och ingalunda menades vara en förbrukad kraft — han fyllde just 50 år — återvänt. Det ligger rätt nära till hands att antaga, att såväl han själv som hans sväger Johan Oxenstierna — om rikskanslerens uppfattning torde det vara svårt att yttra sig — menat, att högsta befälet i Tyskland snarare borde tillkomma Horn, fordom Gustav Adolfs fältmarskalk och närmaste man, än den både till levnadsålder och tjänsteår betydligt yngre Torstenson. På så sätt skulle ju även ute i Tyskland både den militära och den politiska ledningen kommit att ligga i familjen Oxenstiernas händer.

Ett tecken till, att verkligen en viss motsats förefunnits mellan Torstenson och Oxenstiernorna, utgör även det sätt, på vilket Karl Gustav mottogs av fältmarskalken. Ända från första början har den unge pfalzgreven knappast ord nog starka för att uttrycka sin beundran för Torstenson, och denne å sin sida visar den unge volontären det största förtroende, använder honom genast som ett slags adjutant, låter

¹ Se särskilt Karl Gustav till Johan Kasimir Stettin ^o/_s 1642, även cit. av Rosengren, s. 142.

² Sörensson, Krisen vid de svenska arméerna i Tyskland efter Banérs död.

honom — i varje fall i rätt betydande utsträckning — få del av sina planer och yrkar mycket snart på att han skall övertaga ett verkligt befäl. Ja, till slut gör han honom utan att invänta regeringens tillstånd till chef för ett av de mest ansedda kavalleriregementena i den svenska fältarmén, det kurländska¹. Visserligen ägde överbefälhavaren full rätt att utan regeringens medgivande utnämna överstar för de värvade regementena vid fältarmén, men det kunde svårigen vara Torstenson obekant, att förmyndarstyrelsen ställde sig lindrigast sagt tveksam mot att lämna Karl Gustav ett regemente, och hans handlingssätt torde därför knappast kunna fattas annat än som en direkt protest häremot. Torstenson har således tydligen beträffande den pfalzgrevliga familjen haft en helt annan inställning än Oxenstiernorna, och så viktig, som denna fråga då var, torde man ha rätt att anse Torstensons hållning i denna som symptomatisk.

Karl Gustav hade brunnit av otålighet att komma fram till armén, innan det väntade slaget hade utkämpats. Med ganska stora risker för kringströvande fientliga partier anlände han också dit strax före den stora bataljen vid Breitenfeld. Hans första brev till fadern efter ankomsten till armén handlar också om slaget. I livliga färger ger han en skildring som visserligen är ganska kortfattad men dock låter de väsentliga momenten i det ganska dramatiska händelseförloppet klart framträda. En jämförelse med Torstensons brev till Kungl. Maj:t av den 24 okt.² visar dem emellan åtskilliga olikheter, men dessa äro av den art, att breven komplettera, ej motsäga varandra. I fältherrens brev till högste krigsherren fick naturligtvis ej saknas en redogörelse för de motiv, som förmått honom till det avgörande slaget, och ej heller

¹ Se Karl Gustavs brev till Johan Kasimir 1642—43, refererade av Rosengren.

² Tryckt i A. Oxenstiernas Skrifter och brevexling II, 8, s. 373 följ. Jämförelsen har begränsats till att omfatta detta, vilket ju utgör en av de viktigaste källorna på svensk sida. En mera ingående granskning och värdesättning av Karl Gustavs brev skulle föregripa den skildring av fälttåget och slaget, som jag snart hoppas bli i tillfälle att framlägga.

för de frukter, han väntade sig av segern. Härom kunde den unge volontären ej gärna nämna något i brevet till sin fader, även om han ej var helt okunnig därom. Däremot redogör han för arméns styrka och uppställning och har en livligare och mera ingående skildring av själva stridens förlopp. Dennas växlingar framträda mycket tydligare i Karl Gustavs brev än i Torstensons. Under det att den senare blott i korthet nämner motgången på vänstra flygeln — den »bleff fuller något pousseret och trent» heter det — framhäver den förre skarpt, att det gällde en verklig kris, så att var och en misströstad om segern. På samma sätt uppehåller Torstenson sig beträffande fotfolket blott vid den avgörande slutstriden, under det att Karl Gustav även här berättar om svenskarnas motgång i början, vilken medförde, att artilleriet för en stund föll i fiendernas händer. Den värdefulla uppgiften, att striden rasade oavgjord i 3 timmar, är Karl Gustav ensam om, likaså om de närmare omständigheterna vid Lilliehööks och Grubbes död och hans egen och fältmarskalkens livsfara. Uppgifterna om förluster och fångar i Karl Gustavs brev och i den förteckning, som var bilagd Torstensons, visa flera olikheter, men detta är blott naturligt så kort efter slaget.

Då detta brev, liksom Karl Gustavs övriga krigsskildringar, ännu icke utnyttjats i litteraturen, återgives det här nedan i sin helhet¹. Interpunktering, som nästan helt saknas i originalet, har tillfogats, men den stundom ganska egenomliga stavningen har bibehållits oförändrad.

Monseigneur,

La jouissance que j'ay d'avoir veu l'armee de Sa Majeste victoiriser sur ses ennemis me fait oublier de faire quelques

¹ Rosengren har använt hela det här omnämnda materialet men på grund av det rent biografiska syftet med sin avhandling blott i förbigående behandlat krigshändelserna. Vid omnämmandet av ifrågavarande brev förekommer dessutom ett egendomligt förbiseende, i det Rosengren, s. 147, påstår, att Karl Gustav ej omnämner, att han och Torstenson fått sina hästar dödade under sig. G. Petri har i Kungl. Första Livgrenadiärregementets historia, II, s. 241, citerat Karl Gustavs brev, men blott beträffande en detalj i slagets början.

particularitez au cour de mon voyage à l'armée affin de pouvoir tant mieux deciffrer devant V. A. tous les actions que j'ay observe dans ceste chaude et tres grande Battaillie. Le 20 du courant Mr le Marischal fist bastre les murailles de Leipsik mais sans aucun effect. Le 21 Mr le Marischal fust advise que le comte de Buchem s'estoit avance avec l'aigle gausche de l'ennemi jusques à Grim et que le gros de l'ennemi estoit encor dedela l'Elbe. Sur cela nous allame avec toute la cavallerie, consistant de 48 esquadrons, pour l'ever les quartiers du comte de Buchem, mais le dit comte s'estoit avance jusques à une lieu de Leipzich de dela une riviere, Ainsi toute la journee fust consumee par les esquarmousches, depuis le comte de Buchem se retira a Grim et nous consistames en Battaglie avec la cavallerie toute la nuict affin de pouvoir effectuer nostre dessein à la poincte de jour. Sur le nuict nous vismes une tres grande quantitee de feux dans le champ de l'ennemi, ce qui nous fist croire que toute l'armée jperiale estoit avance jusques à Grimme. C'est pourquoy Mr le Marischal commenda le Ritmeister Henschin avec 8 cheveaux de faire prisonniers, lequel fust de retour sur le deux heures de nuict, disant les nouvelles que toute l'armée de l'ennemi estoit à Grimme, cequi nous fist retire(!) à nos quartiers pour nous joindre à l'infanterie et par ainsi former la Battaiglie, ce qui fust fait le 22 d'octobre, nostre fronte estant dirige vers l'ennemi, l'essant(!) nostre dos vers la ville de Laipzich, mais tout le passage il fist passe(!) la riviere.

Mais nostre armee n'estant pas encor formee en Battaiglie, on vient dire à Mr le Marischal que les ungarés et croates estoient passe la ditte riviere à Tauchen, ce qui en partie oblige Mr le Marischal de faire passer l'aigle gausche avec l'infanterie la ditte riviere pour nous opposer à l'ennemi. Mais l'aigle droict estoit commande de subsister puis que les(!) General Major Wrangel n'estoit pas encor joint au Gros de nostre armee avec trois Brigades qui estoient logez aux fauxbourg de dela la ville. Mais l'avanguard de l'ennemi oblige le dit Wrangel de retourner et repasser la sous ditte riviere plus bas de la ville pour nous joindre, et l'aigle droict passa la ditte riviere plus haut de la vielle. Ceste retrette encouraga l'ennemi et luy fist croire que nous n'estoient point resolute de donner un Battaiglie, Et puisque nostre armee se retiroit en Battaiglie jusques au village nomme Brettenfeldt sur le soir l'ennemi nous suivit et passa la riviere. Le 23 jour d'octobre Monsieur le Marischal fist ordonner la Battaiglie. 12 esquadrons à chaque aile¹ et trois cent musquitaires¹, la droict commende Par General Major

¹ + — + tillskrivet över raden.

Wittenberg, la Gausche du General Major Slang. La Battaiglie consistoit en 5 Brigades et 4 esquadrons, commendez par General Lilliehöck et General Major Mortanie, et ce fust nostre front. La reserve du coste gausche estoit commende par le General Major Konigsmarck ¹, consistant en 8 esquadrons, et la droicte du General Major Stalhans, consistant en 8 esquadrons. Monsieur le General Major Wrangel commenda la reserve de l'infanterie, la quelle consistoit en 4 Brigades et 4 esquadrons. En ceste ordre nous rencontrasme l'ennemi qui avoit 52 esquadrons, 8 esquadrons ungares et 4 croates, 11 Brigades, 46 canons. Avec une si belle armee l'archidux et Picolomini nous vient recontrer en platte campagne, devant que nos ordres estoit formeez, croyant quil nous poussera à la premiere charge. Mais Dieu nous inspira de prendre courage et le resister vivement. Ainsi le Grand Marischal Leonard Torstenson fist avancer les canons avec toutes les ordres et commenda d'aller à la charge. Ainsi le General Major Wittenberg chargea du commencement avec grand success, estant assiste du General Major Stalhans, Slange fist charger ses gens avec success, mais la reserve du l'ennemi le repoussa et les mis tous en desordre, ainsi que chaqu'un desperoit de la victoire, puis que Slange mourut à la charge, mais Konigsmarck les reassembla du rechef et les fist charger avec fortune. Mais l'ennemi nous resista avec son front plus de trois fois et nous chargea vivement, ainsi que nos esquadrons estoit oblige à la charge par 6 à 7 fois devant que rompre les ordres de l'ennemi. Cependant nostre infanterie estoit subiect tous les musquetades et canonades de l'ennemi, ainsi que nostre infanterie fust oblige de se retirer et quitter nos canons, mais Dieu par sa sainte grace nous seconda et repoussa l'ennemi par nostre cavallerie, ainsi que toute l'infanterie du l'ennemi fust oblige d'aller se retirer dans un petite bois, abandonne de toute leur cavallerie. Mais ils firent(!) oblige par nos canonades et musquetades de quitter le bois et se submitte à nostre discretion. Dans ce bois le General Lillieköck(!) quitta le monde avec grande renommee. Mr Grubbe fust tué d'un coup de canon avec le cheval du Marischal et du mien devant l'infanterie, Jean Bannier mourut à la Premiere charge par la canonade. Le colonel Slive et Bibo sont mors, le comte Gustaf, Stalhansh, Gustaf Steenbock, Fritzleve Blessez et Gustaf Bannier prisonnier et blesse et une tres grande quantite des autres officiers mors est Blessez, plus de mille personnes officiers et soldats. L'ennemi a perdue tous son infanterie, consi-

¹ Ursprungligen Stalhans, överstruket och överskrivet Konigsmarck.

stant en 6000 hommes combastans, un grand nombre des officiers, toute l'artillerie avec bagage et ammonition. Le General Broy et Baron de Soix, colonel Nicolai et Munster et autres morts, le General de l'artillerie le comte de Suisse et Wernemont, colonel Ramf et Wachenhein et autres Comtes, Barons et officiers prisonniers. De quoy nous pourrions(!) remercier la divine bonte qui par sa grace à seconde aux actions de Mr le Marischal Torstenson, cavallier de si grandes et belles qualitez, affin que par une si beau instrument l'affaire publique sera secourue et restablis, esperant que par ceste grande victoire Dieu nous donnera une honorable paix, souhaite des gens qui font le mestie de la guerre. Aussi je ne peu sufficement louer les graces divines dans mes affaires privez de m'avoir fait la grace de me seconder en tous mes actions et occasions, si bien que de me faire heureux de veoir une si grande Battaglie dans la quelle tous les forces de la christiennite estoit considerez et meslez. Je prie la bonte divine de me vouloir avoir à sa sainte sauvegarde et diriger tous mes actions qu'ils deviennent à son honneur et sur ceste verite je demeure

De V. A.

Le tres humble et tres obeisant fils

dans le camp devant

Leipzig le 24 d'october

Charle Gustaf

La Battaglie dura 3 heures douteux. Depuis Landzberg je n'ay point eu des nouvelles de V. A. et le temps m'est trop court de pouvoir deciffrer devant V. A. mon estat.

Per Sörensson.